

Poel, veenput, wiel en ven

In het agrarisch cultuurlandschap zijn vele soorten kleine wateren aanwezig. Voor een deel zijn die lijnvormig, zoals sloten en beken. Zie de hiernavolgende onderdelen 'Boerensloot en brede poldersloot', 'Boezemwater' en 'Beken en kreken'. Daarnaast zijn er puntelementen, zoals (drink) poelen, duinpoelen, dobben, ringdobben – ook wel hollestellen genoemd –, veen-, klei-, leem- en zandputten, wielen en vennen. Sommige wateren zijn op een natuurlijke manier ontstaan (wiel, ven en dergelijke), andere op een kunstmatige (poel, veenput, kleiput enzovoort). Bovendien verschillen ze vaak in grootte, diepte, vorm en – voor een deel – in functie. In dit handboek zijn de meest bekende wateren beschreven.

Poel

Poelen zijn bijna overal in ons land aan te treffen, maar vooral in het oosten en zuiden en in de kuststreken. Een poel heeft een natuurlijke oorsprong – bijvoorbeeld een afgesneden meander van een beek –, een aardkundige – pingoruïne – of een kunstmatige. Andere benamingen voor een poel zijn (ring)dobbe, hollestelle of duinpoel. Afstromend grond- of kwelwater en/of regenwater zorgen voor de aanwezigheid van water. In het verleden zijn poelen aangelegd voor de drinkwatervoorziening van vee, als wasplaats of als bluswaterreservoir. Momenteel worden poelen aangelegd vanwege hun betekenis voor flora, fauna en landschap. De grootte en diepte van een nieuw te graven poel hangen af van de diersoort(en) waarvoor deze bestemd is. Een poel voor de geelbuikvuurpad is veel kleiner en ondieper dan een poel waarin de grote groene kikker zich thuis voelt.

Veen-, lei-, leem- en zandputten of -gaten

Veenputten zijn vroeger ontstaan door het winnen van veen voor eigen gebruik. Ze zijn niet alleen in veenweidegebieden aanwezig, maar ook op de Veluwe waar veen uit overstoven veentjes is gewonnen. Veenputten in Noord-Brabant staan bekend als klotkuilen. Tegenwoordig zijn veenputten vaak als drinkpoel in gebruik.

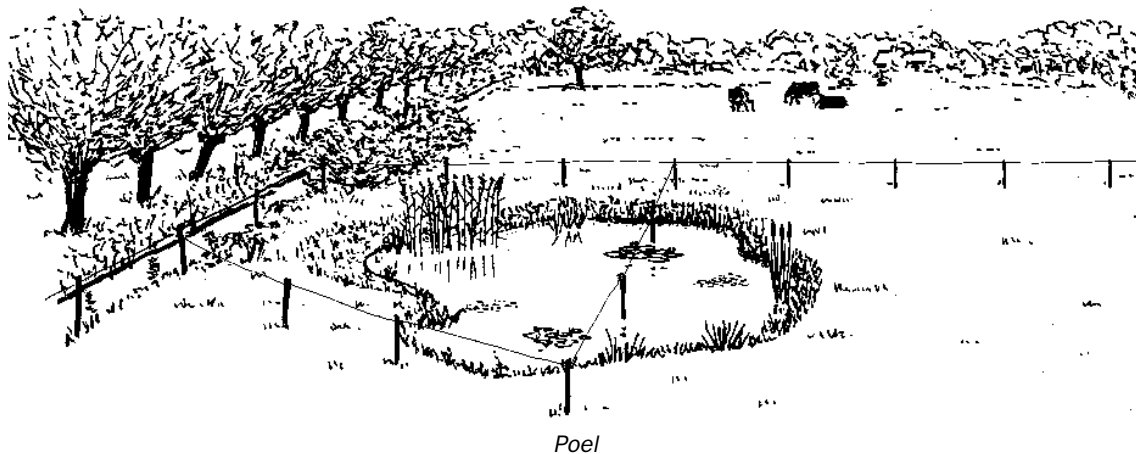
Ook bij het winnen van klei, leem, zand of grind zijn – onbedoeld – plassen ontstaan. Klei wordt gewonnen voor de dakpan- en baksteenindustrie. Leem was een belangrijke grondstof voor de bouw van huizen, maar ook voor stalvloeren. Kleiputten komen vooral voor langs de grote rivieren. Grind wordt vooral gewonnen in Limburg en onder andere gebruikt bij wegaanleg en in beton. Zandgaten zijn overal in Nederland aan te treffen. Het zand wordt gebruikt voor het ophogen van bouwgrond voor woningen, voor wegaanleg en voor de fabricage van beton en cement. De kleine putten zijn tegenwoordig vaak in gebruik als drinkpoel, de grotere en vaak diepe, ook wel gaten genoemd, als recreatieplas.

Wiel

Een wiel is een water dat is ontstaan na een doorbraak van een rivier- of zeedijk. Andere benamingen zijn weel of kolk. Wielen liggen vooral langs de grote rivieren en de oude Zuiderzeekust. De grootte kan variëren, maar in vergelijking met drinkpoelen zijn ze meestal diep, soms wel 25 meter. Veel wielen, vooral de kleinere, zijn in gebruik als drinkpoel.

Ven

Een ven is een natuurlijk ontstane, meestal geïsoleerd liggende waterplas op de hogere zandgronden in Drenthe, Overijssel, Gelderland, Utrecht, Noord-Brabant en Limburg. De bodem van een ven is waterdoorlatend. Vennen worden hoofdzakelijk gevoed door hemelwater. In het verleden zijn ze vooral gebruikt als drinkpoel en als wasplaats voor schapen. In zeer droge situaties vallen veel vennen tijdelijk geheel of gedeeltelijk droog.

Doelstellingen

- voortplantingsplek voor dieren, voornamelijk amfibieën, vissen, libellen en andere insecten
- voedsel-, drink- en badplek voor (jonge) weidevogels en zoogdieren, zoals vleermuizen
- soortenrijke watervegetatie
- behoud van een aardkundige en/of cultuurhistorische waarde
- drinkplek voor vee
- buffer tegen te snelle waterafvoer ter voorkoming van erosie.

Winst voor de natuur

In een poel of ander klein water groeien waterplanten als veelwortelig kroos en waterranonkelsoorten. In de oeverzone staan dikwijls grote lisdodde en waterweegbree. Het dierenleven in een poel bestaat uit vissen, onder andere tiendoornige stekelbaars, en uit waterslakken, zoals poelslak. Veder leven er insecten, bijvoorbeeld waterscorpionen en geelgerande waterkever. Er komen ook amfibieën voor, zoals bruine en groene kikker en kleine watersalamander. Dieren die in en bij poelen voedsel vinden zijn libellen, ringslang, watervleermuis en boerenzwaluw. Behalve vee gebruiken ook zoogdieren, zoals ree en das, en vogels als Turkse tortelduif, merel en vink, een poel vaak als drink- en/of badplaats. Huis- en boerenzwaluwen vinden langs de oever modder voor het bouwen nesten.

Meest geschikte lokaties

- met een optimale watervoorziening door kwel, grondwater en/of ondoorlatende laag: dan is ook in droge perioden water aanwezig;
- met relatief voedselarm water: daarvan profiteren meer soorten dan wanneer het water voedselrijk is en er vaak algengroei optreedt;
- in de buurt van een houtopstand – binnen een afstand van 25 meter –: zo'n plek is extra aantrekkelijk voor amfibieën, de houtopstand kan dienen als landbiotoop;
- binnen enkele honderden meters van andere poelen: dieren vinden zo'n nieuwe poel eerder dan één die geïsoleerd ligt. Maar ook afgezonderd gelegen poelen zijn van belang voor natuur en landschap;
- in de zon: dat is gunstig voor de ontwikkeling van de eieren en larven van amfibieën en libellen;
- langs fiets- en wandelpaden of bij een picknickplaats: recreanten kunnen daar genieten van de natuur in en rond de poel.

Fokke Dijkstra, melkveehouder te Tolbert (Gr), heeft een soort pingo op de rand van een perceel: *“Het is een soort poel uit de ijstijd die Landschapsbeheer Groningen twee jaar geleden weer uitgegraven heeft. Het was altijd al een hoek waar je verder niets mee kon, dus ik vond het een goed idee om daar de natuur te concentreren. Het is goed voor het imago van de landbouw en is inpasbaar binnen mijn bedrijfsvoering. Als er nog meer oude poelen uitgegraven worden, kan er een goede verbinding komen naar de burenen.”*

Aanleg van een poel

De belangrijkste reden om, uit bedrijfsoogpunt, een poel aan te leggen is het maken van een drinkplek voor het vee. U kunt deze zonder veel extra moeite ook van betekenis laten zijn voor de natuur. Bedenk van tevoren voor welke diersoorten de poel geschikt moet zijn. Houd daar bij de aanleg rekening mee. Het is goed dat u zich realiseert dat nieuwe poelen niet -meer- als verzuringsgevoelige elementen worden beschouwd.

• Ga na of u een vergunning nodig heeft

Het kan zijn dat u op grond van het bestemmingsplan een aanlegvergunning moet aanvragen bij de gemeente. Mogelijk is ook een provinciale ontgrondingsvergunning vereist. Ook voor het aanleggen van een poel in de buurt van een dijk is wellicht een vergunning nodig. Informeer hier naar bij de provincie of het waterschap. Let er op of de nieuwe poel een aparte bestemming krijgt in het bestemmingsplan buitengebied van uw gemeente en zo ja, welke. De bestemming 'natuur' beperkt uw vrijheden.

• Graaf de poel op een zonnige plek

Amfibieën, zoals groene en bruine kikker, en insecten, zoals libellen, hebben er voordeel bij als de poel in de zon ligt. Het water warmt dan sneller op en de dieren zijn eerder actief dan wanneer de poel in de schaduw ligt. Bovendien ontwikkelen de eieren en larven zich beter.

• Houd een oppervlakte aan van minimaal 50 vierkante meter

De minimale oppervlakte van een poel is circa 50 vierkante meter. Kleinere poelen zijn maar voor een beperkt aantal, soms zeldzame soorten (vuurbuikpad) van belang. Grote poelen zijn minder kwetsbaar voor droge weersomstandigheden. Ze vragen ook relatief minder onderhoud.

• Laat de diepte afhangen van de aard van de watervoorziening

Stel met behulp van een grondboor de samenstelling van de bodem en het niveau van het grondwaterpeil vast. Ligt de bodem van de te graven poel beneden het grondwaterniveau, maak dan het diepste punt van de poel hier één meter onder. Is er een ondoorlatende laag in de bodem en ligt deze boven het grondwater, dan is de gewenste diepte ongeveer 1,5 meter. Stroomt het water over een ondoorlatende klei- of keileemlaag in de poel, houd deze in stand. Anders loopt de poel leeg.

Maakt u een poel in een gebied met zouthoudende veenlagen, graaf dan niet dieper dan de kleilaag die hier boven ligt. Doet u dat toch, dan komt er brak water in de poel. Is dat het geval, dan zal het enige tijd duren voor de bodem dichtslibt en de poel zoet water bevat.

• Breng zonodig een ondoorlatende laag aan

Is de grond waterdoorlatend en komt de bodem van de te graven poel boven het grondwaterniveau te liggen: breng een kunstmatige ondoorlatende laag aan. Gebruik daarvoor leem of klei, al dan niet in combinatie met folie en een laag aarde van 20 tot 30 cm. Uitstekend geschikt voor het maken van een waterdichte bodem zijn bentonietmatten. U kunt ook een rechthoekige of ronde betonnen bak ingraven. Maak eventueel zelf beton en smeet dit in een circa 20 tot 30 centimeter dikke laag uit over folie. Verwerk een krimpmaat van betonijzer of glasfibervezels in het beton en werk de rand zo goed mogelijk weg. Laat deze iets onder het maaiveld eindigen. Gebruikt u een betonnen bak, vul dan een hoek tot aan de rand met stenen of iets dergelijks. Dan kunnen dieren er gemakkelijk uit.

• Verwerk de vrijkomende grond op de akker of in een wal

Bij het maken van een poel komt grond vrij. Verspreid deze grond in een 10-20 cm dikke laag rondom de poel of vul er een laagte mee op. Let er wel op dat deze laagte niet aardkundig of landschappelijk waardevol is. Gebruik de grond eventueel om een wal op te zetten aan de noordkant van de poel. Of leg er, op enige afstand van de poel, een kleine houtwal mee aan.

• Laat de noordelijke oever flauw oplopen

De noordelijke oever van een poel is door de invallende zonnestralen vaak eerder warm dan de

zuidelijke. Laat de noordelijke oever daarom flauw oplopen. Dat is gunstig voor padden en kikkers en voor de ontwikkeling van hun jongen. Streef naar een helling van 1:3 tot 1:5 of 1:10.

- **Plant geen bomen dichtbij de poel**

Bomen zorgen voor bladval en schaduw. Plant daarom geen bomen vlakbij de poel, vooral niet aan de zuidzijde. Aan de noordkant, op circa 25 meter afstand van het water, is dit geen probleem. Struiken hebben daarbij de voorkeur boven bomen.

- **Zorg dat de poel geen verbinding heeft met open water en zet geen vissen uit**

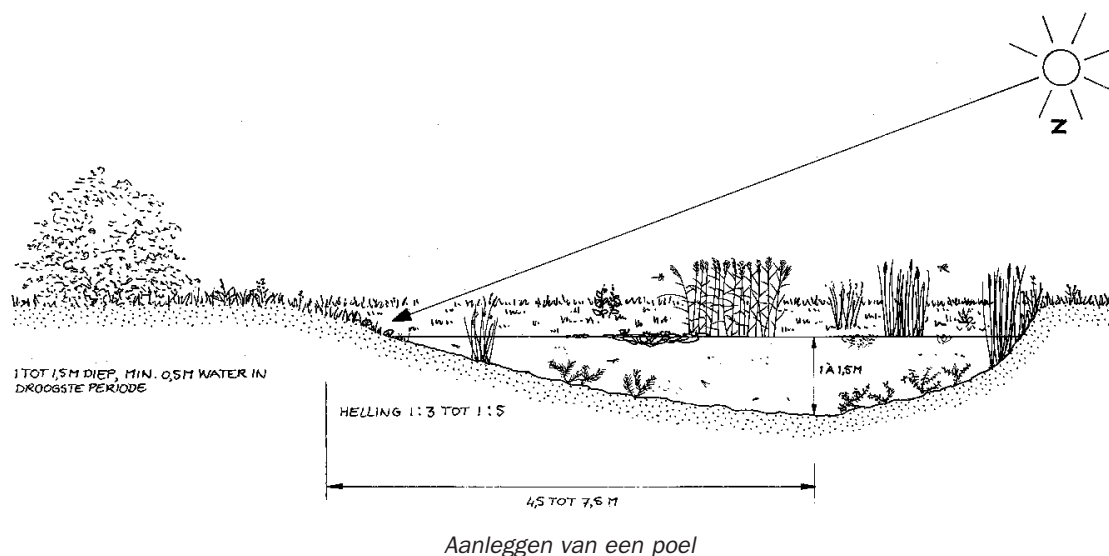
Vissen eten eieren van padden, kikkers en salamanders. Bovendien consumeren vissen, zoals karpers en brasem, veel waterplanten. Daardoor gaat de waterkwaliteit in de poel achteruit en komen er op den duur geen amfibieën meer voor. Zorg er daarom voor dat de poel geen open verbinding heeft met het oppervlaktewater. Zet geen vissen uit. Stekelbaarzen geven echter meestal geen grote problemen.

- **Geen eenden en ganzen in de poel**

Eenden en ganzen bemesten het water van een poel. Daardoor ontstaat overmatige algengroei. Bovendien kunnen deze vogels de oever sterk vervuilen en vertrappen. Zet daarom geen – tamme – eenden en ganzen in de poel uit.

- **Breng zonodig een afrastering aan**

Gebruikt vee de poel als drinkplek, raster deze dan gedeeltelijk af. Doe dat zo dat het vee langs een deel van de oever kan drinken. Op deze plek ontstaat een modderige strook waar zwaluwen nestmateriaal kunnen vinden. Het afgerasterde deel van de oever blijft vrij van betreding en verstoring. Daar ontwikkelt de vegetatie zich volop. Door deze maatregel treedt ook geen overmatige bemesting van het water op. Het is ook mogelijk de poel geheel af te rasteren en een drinkpomp voor het vee neer te zetten.

Arbeid en financiering

De arbeid, gemoeid met de aanleg van een poel hangt af van de grootte, maar bedraagt al gauw een halve tot een hele dag. Daarbij komen kosten voor huur van een kraan en materiaal. Voor de aanleg van een poel kunt u mogelijk subsidie krijgen via de regeling voor aanleg van landschapselementen in uw provincie. Informeer bij uw adviseur.

Beheer van een poel

Door de aanleg van een poel en een goed beheer hiervan draagt u bij aan het instandhouden van unieke levensgemeenschappen. Een poel verlandt op den duur. Deze verlanding gaat u tegen door regelmatig slib, afgestorven plantenresten en overdadige plantengroei te verwijderen. Zo voorkomt u ook dat het water door de afbraak van organisch materiaal te weinig zuurstof bevat. Regelmatig beheer vergroot de diversiteit van de flora. Een rijke flora is van belang voor de fauna. Niet alleen als leverancier van voedsel en zuurstof, maar ook als plaats om te schuilen, te jagen, te paren en eieren af te zetten.

- **Gebruik geen bestrijdingsmiddelen**

Chemische bestrijdingsmiddelen zijn funest voor de flora en fauna. Gebruik die middelen daarom niet in een poel en probeer inwaaien en het afspoelen ervan uit het omliggende land te voorkomen. Breng eventueel een buffer aan tussen poel en perceel in de vorm van een takkenwal en laat deze overgroeien met planten zoals braam.

- **Laat geen meststoffen in de poel komen**

In een – te – voedselrijke poel gedijen ongewenste planten als brandnetel en algen uitstekend. Het zuurstofgehalte van het water is erg laag. De overdadige plantengroei heeft tot gevolg dat er vaker beheer nodig is. Voorkom dan ook dat er mest in de poel terecht komt. Zorg er ook voor dat er geen overstort van een septictank in uitkomt.

- **Voer onderhoudswerkzaamheden uit in oktober of november**

De werkzaamheden in en rond een poel kunnen het beste plaatsvinden in de maanden oktober en november. In deze periode zitten weinig organismen in het water.

- **Verwijder het teveel aan waterplanten met zeis, sloothaak of graafmachine**

Er is sprake van een teveel aan waterplanten wanneer deze meer dan de helft van de oppervlakte van de poel innemen. Afhankelijk van het gewenste eindbeeld verwijdert u de planten door deze uit te trekken of af te maaien. Het is beter eerder in te grijpen. Verwijder ieder jaar een gedeelte van de waterplanten uit de poel. Zo ontstaat een grotere diversiteit aan planten en diersoorten dan bij minder frequent onderhoud.

- **Verwijder regelmatig slib en afgestorven plantendelen**

Valt de poel in de zomer droog omdat er teveel slib in het water aanwezig is, dan bent u in wezen te laat met het verwijderen hiervan. Bagger niet al te grote poelen één of twee maal in de vijf jaar in gedeelten. Haal de poel niet in één keer compleet leeg, maar spreid dit werk over een langere periode. De in de poel aanwezige organismen kunnen anders nergens heen vluchten. Bagger in handkracht met een baggerbeugel of gebruik een graafmachine. Verspreid het slib over het aangrenzende perceel. Gooit u het op een hoop op de oever, dan groeien hier al snel soorten als grote brandnetel.

- **Maai randen gefaseerd**

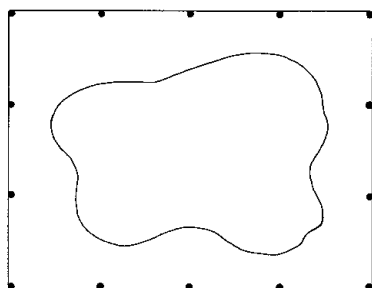
Maai de randen van een poel, maar laat bijvoorbeeld een kwart staan. Daarmee biedt u diverse insecten een plek om te overwinteren.

- **Onderhoud de bomen en struiken rondom de poel**

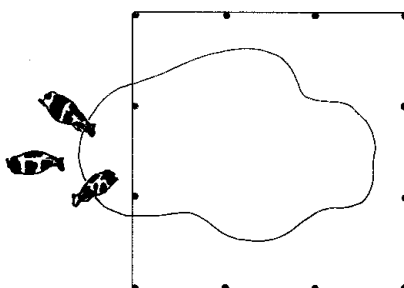
Veel schaduw is ongunstig voor het leven in de poel. Teveel bladafval leidt tot zuurstofgebrek. Snoei daarom regelmatig de bomen en struiken die langs de poel staan.

- **Onderhoud de afrastering**

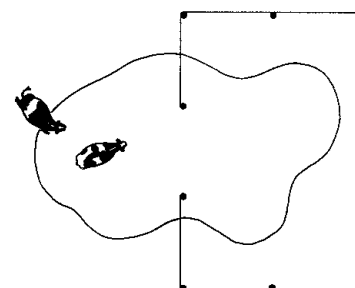
Is de poel geheel of gedeeltelijk ingerasterd: controleer de afrastering regelmatig op beschadigingen. Herstel deze op tijd.

VOLLEDIG INGERASTERDE POEL

GEDEELTELIJK DOOR VEE TE BETREDEN

RASTER MET OPENING IN DE POEL

Drie manieren van afrasteren van een poel

Arbeid en financiering

De hoeveelheid arbeid, gemoeid met het beheer van een poel, hangt af van de grootte hiervan. Ook de mate van achterstand in het beheer is bepalend. De investering in tijd is een halve tot een hele dag per poel. Voor klein onderhoud heeft u een maaikorf nodig. Die kost in loonwerk circa f 80,- per uur. De kosten van de huur van een kraan voor baggerwerk bedragen circa f 100,- per uur. Voor het beheer van een poel kunt u mogelijk subsidie krijgen via de regeling voor onderhoud van landschapselementen in uw provincie of via de Regeling Beheersovereenkomsten en Natuurontwikkeling. Informeer bij uw adviseur.

Beheer van veenput, wiel en ven

Naast poelen zijn er diverse andere kleine wateren in Nederland. Nieuwe aanleg daarvan is meestal niet aan de orde. Soms, zoals in het geval van vennen, is wel herstel nodig. Dit speelt echter vooral op de terreinen en in opdracht van terreinbeherende natuurbeschermingsorganisaties. Daarom bespreken we dit onderwerp hier niet. Wel aan de orde is het beheer van veen-, klei-, leem-, zand- en drinkputten en wielen en vennen op boerenland. Voordat u met het beheer hiervan aan de slag gaat dient u eerst te kiezen wat u met deze elementen wilt. Vrijwel alle kleine wateren waar geen beheer plaatsvindt zullen na verloop van tijd verlanden, dichtgroeien en zich ontwikkelen tot bos. Daarmee gaan echter gewaardeerde en kenmerkende elementen uit ons landschap verloren. Kiest u hiervoor, laat dan alles gewoon op zijn beloop. Wilt u deze wateren in de huidige vorm handhaven, dan dient u op sommige momenten in te grijpen en het verlandingsproces teniet te doen. Wanneer en hoe wordt bepaald door de kenmerken van het betreffende element en de lokale situatie.

• Houd een veenput en/of petgat op diepte

Een veenput of petgat in een verder 'droog' gebied is vaak diep in vergelijking met sloten in de buurt. Bagger deze uit als de waterdiepte minder dan 50 cm is. Laat de bagger niet op de rand van de veenput liggen maar spreid deze uit over het perceel. Maai de kant van de veenput één of twee maal per jaar. Breng eventueel aan de noordkant wat beplanting aan. Hierdoor wordt de put voor meer soorten dieren aantrekkelijk.

Een veenput of petgat in een plassengebied is, vergeleken met omliggende wateren, vaak ondiep. Bagger deze dan ook niet te diep uit.

• Maai de oever van een wiel en voorkom verlanding

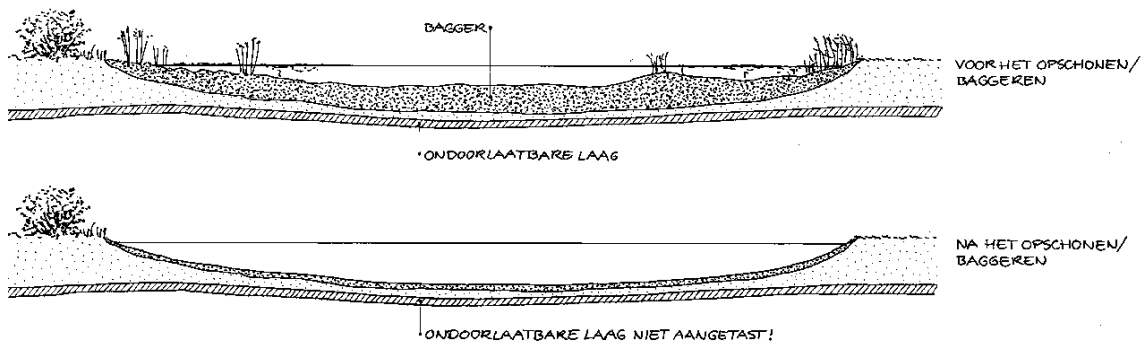
De oeverzone van een wiel is vaak maar smal. Het talud loopt steil af, ook dichtbij de kant is het al snel te diep voor oeverplanten. Maai de oever en de rand van het wiel jaarlijks of eens in de twee tot vijf jaar. Doe dit gefaseerd, er is dan altijd een niet gemaaid gedeelte.

Soms groeit een wiel langzaam dicht en verlandt. Verwijder puin en boomstronken en laat er niet opnieuw afval in storten. Raster het wiel zonodig af en sluit het hek goed zodat er ook geen vee in kan komen.

- **Verwijder opslag bij een ven en houd een ven op diepte**

Veel vennen zijn relatief voedselarm doordat ze met regenwater worden gevoed. Er komen specifieke plantensoorten in voor. Bij zulke vennen is vaak alleen verwijdering van opslag langs de oevers nodig. Wees terughoudend met schonen, de waterdichte laag onder een ven is vaak dun. Er is een risico dat u deze lek steekt.

Vennen op zandgronden die worden gevoed met oppervlakkig afstromend water van landbouwpercelen zijn vaak voedselrijk. Schoon deze wel. Verspreid de bagger over het eigen cultuurland. Verwijder eventueel afval. Breng dat naar de stort. Houd wel rekening met de kosten van verwijderen, afvoeren en storten.

Baggeren van een dichtgegroeid ven met instandhouding van de ondoorlatende laag

Arbeid en financiering

De arbeid, gemoeid met het beheer van een poel, veenput, petgat, wiel of ven hangt af van de grootte hiervan en de huidige staat van onderhoud. De kosten van de huur van een kraan bedragen circa f 100,- per uur. Voeren u of anderen het beheer met de hand uit, dan zijn de kosten lager. Mogelijk kunt u subsidie krijgen via de regeling voor onderhoud van landschapselementen in uw provincie of via de Regeling Beheersovereenkomsten en Natuurontwikkeling. Informeer bij uw adviseur.